

Documentació inèdita per a la història de les Falles. Tres exemples del segle XIX

Javier Mozas Hernando

Associació d'Estudis Fallers

RESUM: El segle XIX comença a ser abundant en notícies i documentació relacionada amb les Falles. Els relats dels viatgers, les notícies de la premsa i la documentació administrativa conservada en els arxius és el mètode tradicional d'investigació sobre la festa. La contínua recerca fa eixir a la llum documentació diversa i desconeguda fins ara, com és el cas d'algunes notícies de premsa, documentació administrativa conservada en altres arxius valencians o el dietari manuscrit d'un artista (l'escultor Lluís Gilabert Ponce) amb referències als ninots que li encarregaren construir.

PARAULES CLAU: Falles, festes populars, segle XIX, documentació, Lluís Gilabert Ponce.

ABSTRACT: The 19th century is a great source of information and documents related to the Falles festival. The stories written by travelers, pieces of news in printed media and administrative documentation kept in the archives are the most commonly used sources for research. Continuous research brings to light a variety of documents unknown until now, such as previously ignored pieces of news, administrative documentation kept in other Valencian archives or the handwritten diary of sculptor Lluís Gilabert Ponce with references to the *ninots* that he was commissioned to build.

KEYWORDS: Falles, popular festivals, 19th century, documentation, Lluís Gilabert Ponce.

Data de recepció: 05-11-2013. Data d'admissió: 30-12-2013.

Introducció

La festa de les Falles de la ciutat de València encara té el seu origen i evolució per investigar detingudament. La documentació i referències conservades dels seus inicis és quasi inexistent. Per contra, a partir del segle XIX ja comencem a tindre més documentació i informació sobre la festa per a traçar-ne l'evolució a partir d'este moment.

Hi ha relats de viatgers, estrangers i espanyols que, després de passar uns dies de març a la ciutat, també incloïen una descripció més o menys encertada de les falles. Les notícies de la premsa, que tenen continuïtat des de més de segle i mig fins ara, ens permeten tindre una visió de la societat de l'època, el sentiment de la gent, els seus costums i hàbits festius. D'altra banda, tenim la part formal, els documents referents a la festa des de l'últim quart del segle XIX conservats en l'Arxiu Històric Municipal de València, producte de la tasca administrativa diària de l'Ajuntament.

Analitzant esta font és pot traçar un full de ruta de la nostra festa i, sobretot, de la trajectòria de falles plantades en un mateix emplaçament i d'alguns artistes fallers. Però la recerca contínua de documentació respecte al tema faller ha fet eixir a la llum documentació antiga no coneguda fins ara, com són els casos que a continuació comentaré de la documentació apareguda en un altre arxiu diferent de l'hàbitual o el dietari manuscrit del treball diari d'un artista; o bé referències més antigues i més completes del mateix tipus que les conegudes, com en el cas de la premsa. Els tres

casos exposats en l'article van acompanyats de la transcripció directa de l'original, perquè el lector pugua extraure les seues pròpies conclusions i anàlisis.

Primeres notícies inèdites en el segle XIX

En diversos llibres i articles es fa menció de les primeres notícies de les Falles aparegudes en la premsa del segle XIX. La historiografia tradicional cita quatre referències com les primeres aparegudes en la premsa que parlen de falles i ninots.

La primera és doble i apareix en el *Diario de Valencia* (1792) com a denúncia dels abusos en la festa d'un ciutadà i la resposta del pare Traggia. La segona i tercera són les disculpes del diari liberal *El Diablo Predicador* (març de 1821) per a no ser cremat com a ninot pels realistes, però lamentablement *La Cimitarra del Soldado Musulmán* (1822) ens confirma que sí va ser cremat.

I la quarta és la publicada el 19 de març de 1849 en el diari valencià *El Cid*, de la qual fins ara només es coneixia el primer paràgraf de la notícia, reproduïda en diferents articles d'investigació i difusió. També va estar reproduïda eixe any curiosament en dos diaris madrilenys, *El Heraldo* i *La Esperanza*, que indicaven que les «Hogueras de San José de Valencia, vulgo Falles» eren una «extraña costumbre». Però l'aspecte més interessant d'esta notícia és la resta de la informació, que ens indica l'emplaçament de les principals falles plantades aquell any, acompanyat d'una acurada descripció de cada escena. A continuació transcrivim íntegrament la notícia fins ara inèdita:

Aunque todos los años amanecen novedades más o menos chocantes, más o menos exóticas, más o menos epigramáticas, el presente ha sido un desbordamiento, un furor de falles.

Hablamos de las que merecen el nombre de tales, pues si a aplicar fuéramos el dictado a todos los monigotes y trastos viejos que se dan de baja en esta ocasión, deberíamos decir con Quevedo 'Puede el guarismo andar a buscar calles'.

Las principales de que hemos sido testigos oculares, o de las cuales se nos ha comunicado noticia, son las siguientes. En la plaza de Calatrava, un viejo verde, delante de un espejo arrancándose con rabia los cabellos blancos, y su actitud propia y declamatoria, la cara de cera bien modelada y hasta con expresión, la figura de movimiento, girando a un lado y a otro, y haciendo con la mano además de tirarse del cabello. En la plaza de Santa Cruz un extranjero con un organillo portátil de cilindro, y frente a él un muchacho también extranjero haciendo bailar dos monitas vestidas. Una elegante señora está presenciando la escena. Buenos trajes y propiedad. En la plaza de Almudín, un elefante con una niña a caballo en la trompa, la cual levanta a la orden del director. Grupo que presenta bastante propiedad y elegancia. Calle de San Narciso. Representa un terrado, con dos divisiones o pisos, de desigual elevación. En el superior una joven de media altura tratando de echar a volar una cometa, vulgo milocha, mientras un mancebo, encaramándose desde el estrado inferior, se la sostiene para que tome viento. Calle de Avellanas, frente a la del Milagro. Una señora: una bien elegante, segunda de una anciana, sin duda madre o aya. Los trajes bastante ricos.

Plaza del Carmen. Segundo elegante con un niño y su correspondiente director; pero el grupo carece de movimiento. Plaza de San Esteban. Esta falla sobrepaja un valor a las anteriores. Representa un grupo de tres personas, a saber: una elegante sentada al piano, un elegante que la contempla sentado accanto; y una caricatura de pie que hace de maestro, llevando el compás, y en ademán de

<p>NÚMERO 2.400. - JUEVES PUNTOS Y PRECIOS DE SUSCRICION. En Madrid. En la imprenta del Caballero de Greda, a 10 rs. al mes. En provincias. En las librerías y estadas de correo, y en las principales librerías, 10 rs. al mes y 30 por trimestre. En las administraciones de correos a 12 rs. al mes y 30 por trimestre. De admisión, sueltas y comunicadas a medio real por las copias primeras y a dos rs. las segundas.</p>	<p>EDICION DE MADRID.</p> <h1 style="margin: 0;">EL HERALDO.</h1> <p>PERIODICO POLITICO, RELIGIOSO, LITERARIO E INDUSTRIAL.</p>	<p>22 DE MARZO DE 1849. PUNTOS Y PRECIOS DE SUSCRICION. En Madrid. Señores Calle de San Juan, 11. Anón. Lane y R. G. R. 4s. 6m. y 12rs. al trimestre. En París. Librería Española 3, Rue de la Harpe, a 3 rs. mes y 10 por trimestre En el Havre.—St. Huguenot, al mismo precio. En Burdeos.—St. de Belgerie, al id. En Bayona.—Relojería del levantamiento, al id. Sala de Cuba y América. En la dirección de la imprenta central de los señores Calle de la Italia y en casa de esta comunicados.</p>
---	---	---

Capçalera del diari El Heraldo del dia 22 de març de 1849

—**HOQUERAS DE SAN JOSE EN VALENCIA, VULGO FALLES.**—En el *Cid*, diario valenciano, leemos lo siguiente acerca de la extraña costumbre que hay en aquella población el día de San José:

«Aunque todos los años amanecen novedades más ó menos chocantes, más ó menos exóticas, más ó menos epigramáticas, el presente ha sido un desbordamiento, un furor de *fallas*. Hablamos de las que merecen el nombre de tales, pues si á aplicar fuéramos el dictado á todos los monigotes y trausos viejos que se dan de baja en esta ocasión, debíamos decir con Quavado:

Puede el guarismo andar á buscar miles.

Las principales de que hemos sido testigos oculares, ó de las cuales se nos ha comunicado noticia, son las siguientes. En la plaza de Calatrava un viejo verde, delante de un espejo arrancándose con rabia los cabellos blancos, y en actitud propia y declamatoria. La cara de cera bien modelada y hasta con espresion. Es figura de movimiento, girando á un lado y otro, y haciendo con la mano ademán de tirarse el caballo. En la plaza de Santa Cruz un extranjero con un organillo portátil de cilindro, y frente á él un muchacho también extranjero haciendo bailar dos monitas vestidas. Una elegante señora esta presenciando la escena. Buenos trajes y propiedad. En la plaza de Almodi un elefante con una niña á caballo en la trompa, la cual levanta á la orden del director. Grupo que presenta bastante propiedad y elegancia. Calle de san Narciso. Representa un terrado, con dos divisiones ó pisos, de desigual elevacion. En el superior una jóven de media estofa tratando de echar á volar una cometa, vulgo *mi-locha*, mientras un manco, encaramándose desde el terrado inferior, se la sostiene para que tome viento. Calle de las Avellanas, frente á la del Milagro. Dos señoras: una bien elegante, seguida de una anciana, sin duda madre ó aya. Los trajes bastante ricos.

Plaza del Carmen. Segundo elefante con un niño y su correspondiente director; pero el grupo carece de movimiento. Plaza de San Esteban. Esta falla sobrepaja en valor á las anteriores. Representa un grupo de tres personas, á saber: una elegante sentada al piano, un elegante que la contempla sentado *acanto*; y una caricatura de pie que hace de maestro, llevando el compas, y en ademán de solfear una lección. Si es cierto que todo el contenido de la falla ha de ser inmolado en obsequio de San José, la falla de San Esteban es sin duda alguna la más cara y rumbosa. Historia ó chisme. Cuentan que el dueño trató de vender el piano, y el precio que le ofrecía el comprador le pareció tan fuera de las reglas de ofrecimiento, que dijo antes lo quemaría, y así lo ha cumplido. La verdad en su lugar.

La mayor parte de estas figuras son costeadas por los carpinteros ante cuya puerta se colocan, como las de la plaza de Calatrava y de las Avellanas; algunas por los vecinos de la calle. La circunstancia de ser domingo la víspera de San José ha aumentado considerablemente la afluencia de gentes que por la tarde corrían á ver las *fallas*. Algunos puntos y calles estaban intransitables. Y todo ese aparato, que no carece de su valor, al toque de oraciones se resuelve en humo y ceniza. ¡ Vanidad!

solfear una lección. Si es cierto que todo el contenido de la falla ha de ser inmolado en obsequio de San José, la falla de San Esteban es sin duda alguna la más cara y rumbosa. Historia ó chisme. Cuentan que el dueño trató de vender el piano, y el precio que le ofrecía el comprador le pareció tan fuera de las reglas de ofrecimiento, que dijo antes lo quemaba, y así lo ha cumplido. La verdad en su lugar.

La mayor parte de estas figuras son costeadas por los carpinteros ante cuya puerta se colocan, como las de la plaza de Calatrava y de las Avellanas; algunas por los vecinos de la calle. La circunstancia de ser domingo la víspera de San José ha aumentado notablemente la afluencia de gentes que por la tarde corrían a ver las *fallas*. Algunos puntos y calles estaban intransitables. Todo con aparato, que no carece de su valor, al toque de oraciones resuelve un humo y ceniza. ¡Vanidad!

La falla de la plaza de Calatrava va ser la més monumental i visitada l'any 1849, igual que l'any següent, tal com informa el *Diario Mercantil de Valencia* de 1850. També ens trobem més emplaçaments de falles, fins a set en total: plaça de l'Almodí, carrer de Sant Narcís, carrers Avellanes-Milacre, plaça del Carme, plaça de Sant Esteve, plaça de Santa Creu i la citada de la plaça de Calatrava. En l'actualitat, només les dos últimes tenen continuïtat i, per tant, també es trencaria l'hegemonia de falla més antiga que fins al moment tenia la de la Plaça del Negret, ja que la de la plaça de Santa Creu també tindria com a origen l'any 1849 (en 2014 fa 165 anys d'aquella primera informació). Tampoc el diari cità la resta d'emplaçaments on es col·locaren ninots o fogueres i, per tant, la informació és parcial.

Sembla que eixe any destacà per un augment considerable del nombre de falles, «un furor» segons la notícia. Ens crida molt l'atenció la referència que fa la notícia al fet que la major part dels ninots foren pagats pels fusters i que es col·locaven a la porta dels seus obradors. Suposem que la resta, només una mínima part, els farien els veïns, que curiosament són els agents que apareixen reiteradament en la premsa, i no els fusters. També es curiós que el fet el dia de Sant Josep fóra diumenge afa-

vorira que la gent visitara les falles la vespra, dissabte.

A més, hi ha dos notícies més de les falles del mateix any publicades el dia 20 de març en *El Diario Mercantil*. La primera, reproduïda a continuació, destaca el renàixer de la festa fallera, i la segona notícia ens parla del costum dels llauradors de l'horta d'encendre fogueres en la vespra del sant.

Vuelve a renacer la costumbre de las fallas en la época de San José. Había casi desaparecido esta manifestación en la que los carpinteros obsequian a su Santo Patrón y solo vemos algún monigote sobre las hogueras. Ahora el renacimiento ha sido al menos con progresión y mejoras, pues algunas merecen elogios, lástima daban que las consumiera el fuego.

També podem dir que l'afirmació que l'aparició de notícies de premsa de manera continuada fins a l'actualitat comença en 1849 no és certa, ja que hem trobat una notícia sobre les Falles publicada l'any anterior. Però més curiós encara resulta vore com no és en un diari valencià, sinó madrileny, on trobem la referència. En concret, el citat diari *El Heraldo* del dia 25 de març de 1848 es fa ressò d'un correu enviat el dia 20 pel seu corresponsal valencià que parlava, tot i que fora de manera tangencial, de la tranquil·litat de la població davant els problemes a la veïna França:

En prueba de ello bastará digamos á Vds. Que a las cuatro de la tarde de anteayer, vísperas de San José, discurría por las calles de la capital sin verse amedrentada por el terror que imponía la fuerza armada muchísima gente de todas clases y condiciones con el objeto de disfrutar del efecto sorprendente que causaban algunas de las hogueras (vulgo *fallas*) que, según costumbre de todos los años, se queman en aquella noche; más de 10.000 personas obstruían el paso por las diferentes calles de la ciudad al anochecer por ser la hora en que las *fallas* empiezan a arder.

Sembla exagerada la quantitat de persones, més de 10.000 indica la notícia, que hi hauria passejant per la ciutat a l'hora de la cremà, que en eixa època era quan el sol s'ocultava,

al voltant de les huit de la vesprada. La frase de la notícia ens fa sospitar que el festeig de les Falles es feia des de fa anys de manera ininterrompuda («según costumbre de todos los años»), però que la premsa no donava tanta importància a la *plantà* de falles com a les fogueres que es col·locaven en tots els cantons de la ciutat i els oficis religiosos que el Gremi de Fusters dedicava al seu patró el dia de la festivitats.

El desconegut Arxiu de la Diputació de València

Des de mitjans del segle XIX hi ha referències constants en la premsa a documentació administrativa relativa a les Falles, que es presentava pel registre de l'Ajuntament i estava diri-

PLAZA DE TOROS.

GRAN FALLA

PARA EL DOMINGO 18 DE MARZO DE 1866.
—Víspera de San José.—

La costumbre de *Las Fallas* provincial en esta Ciudad, ha hecho concebir el pensamiento de ofrecer á los aficionados (que lo son todos los valencianos), un espectáculo de esta naturaleza en un sitio capaz y comodo para disfrutar de la diversion que proporciona tan deliciosa fiesta.

Nada más à propósito para ello que nuestra magallica Plaza de Toros, y la empresa que ha tomado á su cargo el poner en planta la idea, vencidas todas las dificultades que á ello se oponian, ha logrado su deseo.

He aquí el programa de la fiesta:

Desde las ocho de la mañana estará abierta la Plaza y se exhibirá la *Falla*, compuesta de nueve figuras de movimiento, representando en todos los detalles que pervienen las *Agüetas*, los *hijos de las nebras* que en el verano último entretienen al público de esta ciudad.—La plaza estará adornada de día con profusión de banderolas, y por la noche iluminada á la veneciana con mas de 300 faroles de colores.—Desde las tres de la tarde hasta que se prendá fuego la *falla*, amenizará la fiesta la brillante música del Regimiento de San Fernando, y al anochecer se disparará un vistoso castillo de fuegos artificiales.

Con el objeto de que los aficionados puedan ver quemar las *fallas* dentro de la ciudad, se prenderá fuego á la *falla* á las 7 en punto.

La entrada será por billetes, que se despacharán en los sitios de consuelo para las demás funciones de la plaza.

PRECIOS.	Palcos sin entrada.	6 reales.
	Rellanos sin idem.	1 real.
	Barreras y contrabarreras sin idem.	4 cuartos.
	ENTRADA GENERAL.	4 cuartos.

Los libretos de la *falla* se venden en la Plaza.

Cartell publicitari de la falla plantada dins de la Plaça de Bous (1866). ADPV

gida a l'alcalde. En concret, era obligatori una sol·licitud d'una persona en representació dels veïns que volien plantar una falla, acompanyada de l'esbós i la memòria explicativa. És conegut que en l'Arxiu Històric Municipal de València existix la sèrie documental «Falles» dins de la secció «Festes», que comença en l'any 1888. Dels anys anteriors, potser no es conserva res perquè no es tenia consciència de la importància d'esta documentació i es va decidir fer una purga documental dins del mateix arxiu, o bé la documentació fins al 1887 es conserva en un altra secció o arxiu valencià, i fins ara ha passat desapercebuda als ulls dels investigadors.

Però, com he dit abans, hi ha informacions en la premsa local que ens indiquen que esta documentació, alguns anys, era traslladada posteriorment al governador civil perquè les intencions dels fallers quant a la temàtica de la falla a plantar passara una segona censura prèvia per si hi haguera un tema susceptible de ser prohibit. D'esta manera, la pista de la documentació anterior perduda passava per l'Arxiu de la Diputació Provincial de València, en concret en la gran quantitat de caixes del seu fons «Govern Civil». Així, per a l'any 1866, ha aparegut un expedient compost per dos documents: el primer és una carta de presentació de l'alcalde al governador civil de la província i el segon és una descripció de les nou falles que havien demanat permís per a plantar, que passem a transcriure a continuació:

Document 1

[al marge esquerre] N° 189 // N° 18

A la secció

P.D.

Esmo. Sr. Tengo el honor de incluir a V. E. nota de las llamadas fallas, que deben colocarse en esta ciudad en el día de mañana como víspera de S[an] José según costumbre y para las que ha dado esta alcaldía la oportuna autorización previa la revision de sus diseños y verdad correspondientes a las normas, que con la debida anticipación me han presentado los interesados y quedan copiados en el expediente formado de su razón. Dios gu[arde] a V. E. M[ucho]s a[no]s. Valencia, 17 Marzo 1866. / [firma] Patricio Vidal / Esmo. Sor. Gobernador de la Prov[inci]a

Document 2

Tros=alt. Una banderilla clavada sobre un canasto, formando su base un trofeo de tauromaquia adornado con un pabellón de gasas pendiente de una corona y sostenido por cuatro picas.

Plaza de Pellicers. Escena 7ª del 2º acto de la Almoneda del diablo. Blasillo y coro de las brujas.

Plaza de San Bartolomé. Figuras de movimiento que representarán un amolador, un zapatero, una mujer y un niño.

Calle Barcelonina. Culto al amor. Un brujo arrodillado a una joven con la mano derecha un ramo y con la izquierda un bolsillo.

Plaza del Esparto. Un titiritero haciendo ejercicios sobre un tambor y una silla, otra figura tocando el órgano y un niño.

Plaza Mosen=sorel. Representa la Glorieta en el acto de estar galanteando una criada con un asistente, dejando abandonada la niña que le confían.

Calle del Fumeral. Una figura que representa una vieja traperera la cual estará arrimada a la pared durante el día y por la noche se quemará en el centro de la calle.

Plaza Carnicoll. Un hombre con una rastra de morcillas en las manos, de las que una mujer le da una a un niño.

Calle de la Bedella. Una ramilletera a la que un caballero compra un ramo y lo regala con el acto a una joven acompañada de una anciana.

Música por la mañana y tarde. Plaza de Mosensorell. Tros alt. Plaza del Esparto. Plaza de S. Bartolomé y plaza de Pellicers.

Valencia, 17 Marzo 1866

[firma] Patricio Vidal

El nombre de falles plantades eixe any és alt, tenint en compte l'oscil·lació que eixes dècades es produïa en la festa. Si les disposem sobre un plànol de la ciutat, es dibuixen quatre zones: la primera, al límit entre el Mercat i el Carme (Tossal, Espart i Mossén Sorell); la segona, entre el Carme i la Seu (Sant Bartomeu); la tercera, el barri de Velluters (Pellissers,¹ Fumeral, Barcelonina i Vedella), i una quarta, més allunyada, prop del Col·legi del Patriarca (Carnicoll).² D'altra banda, mirant la morfologia

dels emplaçaments, trobem que sis són places, mentre que tres són carrers (sense indicar si es plantarien al mig del carrer o cantonada amb un altre carrer). És curiós veure que la majoria de les falles es plantaren en esta etapa a les places. Comparant este document i les notes de premsa que el *Diario Mercantil de Valencia* i *Las Provincias* publicaren el dia 18 de març, podem observar que les explicacions de cada falla quasi són idèntiques a les del document enviat al Governador, tot i variar en les dos l'ordre d'aparició de cada emplaçament.

Entre els temes que es descriuen, podem veure el d'una sarsuela (recurrent en la segona meitat d'eixe segle), uns altres de tema amorós (carrers de Barcelonina i Vedella, plaça de Mossén Sorell, i probablement la de la plaça de Carnícol), un espectacle de carrer (plaça de l'Espart) o referit a la política nacional (Tossal). Només de la falla de la plaça de Sant Bartomeu indica que els ninots tenien moviment, tot i que sabem per altres notícies aparegudes eixe any en la premsa que també tenien moviment la de la plaça de bous i la de la plaça del Paradís —que finalment no demanà permís ni es plantà. I com a reminiscència d'un passat relativament recent, cal destacar que la falla del carrer del Fumeral es plantà al costat de la façana d'un edifici, seguint la tradició fallera que almenys arribà a finals del segle anterior, i que, seguint les ordenances municipals, a l'hora de la cremà es traslladà al mig del carrer.

Curiosament, la falla de la plaça de bous plantada en l'any 1866 no apareix en el document de falles que presentaren a l'Ajuntament permís per a plantar falla. Però, gràcies a la documentació conservada en l'Arxiu de la Diputació de València, podem conèixer més informació de les catorze falles plantades dins d'este recinte (entre 1866 i 1872, i en 1877, 1879, 1881, 1887, 1900, 1906, 1913). En el quadre que s'adjunta, ve indicada la documentació conservada, que és la totalitat.

Com passa en altres casos, la documentació administrativa de les falles plantades dins de la plaça de bous que es conserva en el citat arxiu ha passat quasi totalment desapercebuda per als estudiosos i només tenim constància de la publicació per part d'Artur Berenguer en un text d'investigació en el llibret de la comissió de La Saletta d'Aldaia del 2006.

Este emplaçament és el primer cas conegut on totes les falles es planten a l'interior d'un edifici. A més, els seus organitzadors (els arrendataris per subhasta pública) cobraren entrada per a tindre benefici econòmic. Per atraure la gent i fer que es gastara els diners per a entrar, les falles formaven part d'un programa d'actes més ampli (música i bous), i en moltes ocasions els seus ninots tenien moviment, seguint la moda majoritària de l'època de les falles del XIX. Generalment, eren falles de més alçària, tenien més ninots que la resta (fins a dotze en 1868), comptaven amb la participació d'un artista de reconegut prestigi (com el cas de l'escultor Lluís Gilabert, descrit en l'últim apartat d'este text), major il·luminació i adornaments de l'entorn, i un programa d'actes complementari per a fer atractiva la entrada. Per contra, com els altres

Entrada amb esbós de la falla plantada en la Plaça de Bous (1877). ADPV

DOCUMENT	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1877	1879	1881	1887	1900	1906	1913
Contracte d'arrendament	Sí	Sí	Sí			Sí	Sí	Sí	Sí	Sí		Sí		
Programa	Sí						Sí		Sí				Sí	Sí
Comptes							Sí	Sí	Sí	Sí			Sí	
Entrada								Sí						
Esbós								Sí						Sí

col·lectius fallers de l'època, també tenia intermitència (tot i tindre una primera etapa seguida entre 1866 i 1872), oferia tabal i dolçaina i bandes de música per a amenitzar les vetlades, castell de focs artificials per a la cremà i llibret alguns anys (de moment en tenim constància en 1866, 1868, 1887, 1906 i 1913).

També la temàtica de les falles plantades continuà la tònica del moment: escenes de sarsueles o comèdies de màgia (1867, 1869, 1870 i 1887), política d'actualitat (1871, sobre la guerra a Cuba; 1879), situacions socials (1872, història dels matrimonis), econòmiques (1900) o d'oci (1866, crítica als espectacles de carrer; 1868, balls de saló; 1881, la pesca; 1906 i 1913, els bous). La falla de 1877 tractava un tema mitològic, era una de les més monumentals per la grandària i estava composta per dotze ninots. També destaca esta falla perquè és la primera de la qual es conserva l'esbós, que formava part de l'entrada al recinte.

El dietari de l'escultor Lluís Gilabert³

Respecte a la documentació custodiada a l'Arxiu de la Diputació enllacem el tema següent, ja que parlarem d'una de les falles que es plantà dins de la plaça de bous, en concret la de l'any 1879. Un dia estava consultant una documentació en l'Arxiu Històric Municipal de València i vaig coincidir amb la investigadora

Ho y 4 Marzo concluye unos modelos para una delantada de tamaño natural por encargo de D. José Rojas de Marchena que los encarga Austria estando en el...

Hoy 4 Marzo concluye unos modelos para la falla de la plaza de toros una criada y cinco gatos que tiran el puchero.

100

Ho y 15 de Marzo concluye una figura copia de la del bastillo de Bullera por encargo de D. Agustín Pore, de dos palcos de altura con...

110

Elvira Mas, que em presentà Jesús Martínez. Este investigador em parlà del seu familiar Lluís Gilabert i Ponce (València, 1848-1930), un escultor valencià que al llarg de la seua vida va ser conegut perquè va fer escultures en bronze, fang i ferro, i làpides de diversos polítics i personalitats del moment, com ara Ramón y Cajal, Darwin, el cardenal Monescillo, Peris i Valero, Ciril Amorós, Cervantes, Goya, diferents reines d'Espanya i d'Alfons XII.⁴

Però la sorpresa va ser quan em comentà que tenia a sa casa un dietari titulat «Memoria de los estudios de escultura, de Luis Chilabert o Gilabert Ponce», manuscrit on l'escultor Lluís Gilabert apuntà tots els treballs que feia i el seu cobrament, a manera de dietari, i que allí apareixia en la pàgina 42 (corresponent a l'any 1879) la següent anotació sobre falles:

Hoy 4 Marzo concluye unos modelos para la falla de la plaza de toros, una criada y cinco gatos que tiran el puchero

100.

Poc més podem conèixer del significat d'esta falla plantada dins de la plaça de bous en 1879, titulada *L'olla en poder dels gats*, ja, que segons els diaris «figurarà una cocina con todos los objetos propios de la misma, así como también algunas viandas; cuatro gatos asaltan aquella dependencia culinaria y son perseguidos y arrojados de la misma por una mozueta que enarbola una escoba». Sens dubte, devia tindre un argument polític que se'ns escapa en l'actualitat. Com a curiositat d'esta destacada falla, hi hagué música a la vesprada, a càrrec de la Banda de la Beneficència, una ascensió en globus, una traca «de morteretes escalonados» i una cucanya per als menuts. A banda, es publicà l'explicació i relació de la falla, obra del reconegut poeta patraixer Joan Baptista Burguet. Esta falla va fer parlar fins a l'últim moment, ja que durant la cremà el perol va anar a parar al cap d'una dona, que hagué de ser traslladada a l'hospital per la ferida que li va causar.

De moment, és l'única documentació, la de l'Arxiu de la Diputació i el manuscrit de l'artista, a falta de la sol·licitud (i possible esbós) que ens indica la premsa que es presentà davant

Pàgina 42 del Dietari manuscrit de Luis Gilabert Ponce. Arxiu Martínez Gilabert

l'Ajuntament, però que o no s'ha conservat o encara no s'ha descobert on es conserva.

La importància d'este descobriment ens obri un camí documental nou, per als casos en els quals es conserven més documents, de les anotacions que cada professional, dins de l'ampli ventall de persones que en el segle XIX participaren en la construcció de les falles. En primer lloc, com en este cas, es pot aportar informació sobre un nom nou, desconegut en la confecció de falles, ja que la poca documentació conservada res ens aporta dels autors. També podem conèixer l'anticipació en la preparació de la festa, i en concret l'encàrrec a un professional dels ninots que havien de figurar en la falla, i que tingué acabat el 4 de març, dos setmanes abans del festeig. L'anotació de només els ninots (la dona i els gats) ens indica que ell només es va dedicar a la part més artística, deixant als fallers veïns la confecció del cadafal (desconeixem si estava pintat i tenia moviment, com en la majoria dels casos contemporanis). I per últim i la informació més important, per la falta d'eixe tipus de dades en l'època, el preu que cobrà per l'encàrrec l'artista, que ens servix de barem per a vore el cost de les falles de l'època, tot i que fóra una falla pagada per una institució privada.

Notes

1. Sobre Frederic Noguera, l'autor de la falla de la plaça de Pellissers de 1866, vegeu Mas Zurita, Elvira -Vitores Mas, Jorge (2012): «Els terrissers del foc: Sena, Noguera i Palos. Fusters en les falles de la segona meitat del segle XIX». *Revista d'Estudis Fallers*, 17, pàgines 56-64.
2. En l'actualitat, mantenen el mateix nom el carrer de Barcelonina i les places del Tossal, l'Espart i Mossén Sorell. Han desaparegut les places de Pellissers (per l'actual avinguda de l'Oest) i Carnícol (per l'actual carrer de la Pau cantonada amb Sant Joan de Ribera), i el carrer del Fumeral (carrer desaparegut paral·lel al carrer de Gràcia que finalitzava a la citada plaça de Pellissers). I ha canviat de nom la plaça de Sant Bertomeu (actual de Manises) i el carrer de la Vedella (actual de Vinatea).

3. Agraïsc a Elvira Mas Zurita l'avís del descobriment de la informació del dietari.
4. Hi ha una llista completa de les seues obres en <http://es.wikipedia.org/wiki/Luis_Gilabert_Ponce>.

Fonts documentals

Arxiu de la Diputació Provincial de València, Secció Govern Civil, expedients generals, caixa 108, 1866.

Arxiu de la Diputació Provincial de València, Fons Plaça de Bous (IX-3.2 i IX-3.3), caixes de la 1 a la 6.

Prensa consultada

Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional de España

Diari El Cid (19 març 1849)

Diari El Heraldo (25 març 1848 i 22 març 1849)

Diari La Cimitarra del Soldado Musulmán (1822, número 1)

Diari La Esperanza (22 març 1849)

Diari Diario Mercantil Valenciano (20 març 1849, 19 març 1850, 18 març 1866, 5 març 1879, 21 març 1879)

Diari Las Provincias (18 març 1866, 11 març 1879)

Bibliografia

Berenguer i Marí, Artur (2006): «Les falles de la Plaça de Bous», *Llibret de la Falla La Saletta d'Aldaia*, Aldaia, Falla La Saletta.

Gilabert Ponce, Lluís (1879): «Memoria de los estudios de escultura, de Lluís Chilabert o Gilabert Ponce». Manuscrit conservat en l'arxiu privat de Jesús Martínez Gilabert.

Falla Jacinto Benavente-Alborxí (2009): *Publicacions falleres. Treball monogràfic*. Llibret de falla. Paterna.

Retrat de l'escultor valencià Luis Gilabert Ponce.
Arxiu Martínez Gilabert